УДК 82.091

ІНТЕРМЕДІАЛЬНІСТЬ: ТЕРМІН, КОНЦЕПЦІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ

Н. Д. Мочернюк
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра української літератури Факультету філології;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +(342)59-60-74; e-mail: mocher.n@gmail.com

У статті розглянуто специфіку популярного в сучасному українському літературознавстві терміна "інтермедіальність". Звернуто увагу на особливості його функціональності та адекватність використання в окремих випадках. Простежується ґенеза поняття. Заакцентовано на специфіці аналізу творчості художників-поетів у контексті інтермедіальної методології. З'ясовано коло термінів, за допомогою яких висвітлюється проблематика міжмистецьких взаємодій.

***Ключові слова**: інтермедіальність, інтермедіа, інтертекстуальність, синтез мистецтв, взаємодія літератури і мистецтва, художник-літератор.*

Термінологічний інструментарій, за допомогою якого висвітлюється проблематика міжмистецьких взаємодій, багатий на терміни і поняття, що допоможуть точніше розкрити художні нюанси різних видів мистецтва в межах окремого літературного твору. Поняття "інтермедіальність", що вже закріпилося в українському науковому просторі, виводять як суміжне від проблеми синтезу мистецтв. Під цим терміном в останній час узагальнюють мистецькі інтеракції. Тож у цій статті спробуємо розкрити історію й сенс цього терміна, аспекти його функціонування.

За останні десятиліття інтермедіальність, що перебрала на себе окремі функції синтезу мистецтв, зробила в міжнаціональному літературознавстві карколомну кар'єру. На думку Наталії Тішуніної, "термін "синтез мистецтв" більшою мірою прикладний до естетики романтизму, в той час як "взаємодія мистецтв", а разом з тим явище "інтермедіальності", є однією з художніх характеристик символізму" [9, с. 6]. Анастасія Хамінова розрізняє ці поняття таким чином: "При інтермедіальності ми маємо справу з *результатом* процесу. У синтезі мистецтв ми безпосередньо *переживаємо* цей процес. Тут дуже важливий «намір» митця, який звертається до іншого виду мистецтва" [10, с. 375]. Дослідниця ставить знак рівності між синтезом мистецтв та синестезією, що не менш сумнівно, ніж розмежування цих термінів за маркерами "результат – процес".

Інтермедіальність як присутність у мистецькому творі таких образних структур, які містять інформацію про інший вид мистецтва, складає культурно-естетичний аспект, лише один із векторів вивчення взаємодій між різними медіа, окрім медіатехнологічного і соціально-комунікативного.У найзагальнішому значенні під інтермедіальністю розуміють особливий тип відношень, що виникають між медіа. Невипадково Конрад Хмєлєцкий відзначає багатозначність і семантичну нестабільність нових понять, зокрема й інтермедіальності, що спричинено зчаста функціональністю в різних контекстах [13, с. 119]. Відразу варто наголосити на широкому міждисциплінарному спектрі інтермедіальності: теорія комунікацій, філософія, історія мистецтв, культурні дослідження, теорія літератури тощо.

А. Хамінова і М. Зільберман слушно наголошують на багатозначності як латинського префікса "інтер' (може означати і "між", і "взаємно") [11, с. 39], так самого поняття "медіа' (наприклад, у німецькій Вікіпедії налічується десять значень цього слова). Ґрунтовний аналіз семантики слова "медіа" презентує Алєксєй Тімашков [7]. Згадані вище автори визначають такі три ключові значення: медіа як комунікативний канал, спосіб передачі інформації; як засоби масової інформації в їх зв'язку з техногенними процесами в сучасній комунікації; як знакова система, код.

Не можна не згадати в цьому контексті працю канадського філософа, філолога й теоретика ЗМІ Маршалла Мак-Люена, що започаткував філософський напрям у вивченні медіа. У праці «Розуміння Медіа. Зовнішнє розширення людини» (1964) він зараховує до медіа мову (усну й письмову), числа, засоби руху, засоби комунікації, засоби впливу тощо [5]. Таким чином, види мистецтва також можна вважати окремими медіа, оскільки вони є об'єктами, створеними людиною, що спрямовані на розширення її можливостей.

Візьмімо до уваги й погляд Едварда Касперського на літературу як вид мистецтва в контексті медійності: "Художня література є багатозначним медіа, що дезорієнтує читача, котрий шукав би в ній однозначної інформації, до якої звик у медіа, які комунікують з масовим реципієнтом" [4, с. 79]. Отже, відразу обумовимо: для нас інтерес становить власне культурно-естетичний вектор вивчення інтермедіальності, тож не будемо висвітлювати медіатехнологічний і соціально-комунікативний аспекти, про які накопичено ґрунтовну літературу. В основі культурно-історичного аспекту закладено бачення медіа як знакової системи, коду, таким чином, очевидні перетини інтермедіальності з інтерсеміотичною площиною. Разом з тим, медіа як комунікативний канал, спосіб передачі інформації також актуалізуються при висвітленні міжмистецької проблематики.

Саме слово "інтермедіальність" викликає в наших мовознавців спротив через немилозвучність, зумовлену збігом голосних, тож часто

цей термін автоматично заміняють поняттям «інтермедійність». Однак термін "інтермедіальність" уже закріпився з відповідною семантикою як міжнародний, тож не варто його уникати. Ірина Раєвські наполягає на концепті «інтермедіальності», який відрізняє від американського терміна "інтермедіа" [17, с. 43]. Інтермедійністю найчастіше означують медіа-технологічний аспект досліджень, коли під медіа розуміють інформаційні технології при розробці педагогічних методик й технічні засоби комунікації.

Цікаво, що джерела терміна "інтермедіа" виводять з праць 1812 року англійського романтика С.Т. Колріджа. «Праінтермедіальні» огляди дослідників фактично зводяться до представлення естетико-філософських поглядів щодо проблематики взаємодії мистецтв, починаючи від античності. Ґенеза інтермедіальності підпорядкована історії естетики, тож наш попередній підрозділ також сприяє витворенню відповідного історичного контексту. Ірина Борисова, поміж іншим, убачає велику роль роботи Оскара Вальцеля про взаємне висвітлення мистецтв, у якій він спирався на концепцію Генріха Вельфліна. 50–60-і роки ХХ століття – точка відліку історії інтермедіальності як самостійного наукового напряму. Відтак інтермедіальність як самостійна сфера досліджень сформувалася в контексті компаративістики, а становлення власне інтермедіального наукового дискурсу, його відокремлення від компаративістичної науки відраховують від 1968 року у зв'язку з виходом монографії Стівена П. Шера про німецьку літературу. На думку дослідниці, лише в ХХ столітті з'явилися роботи, які звертаються до проблеми з позицій широкого культурологічного контексту[1].

Конрад Хмєлєцкий виводить традицію інтермедіальності від часів романтизму через Діка Хіґґінса до сучасних досліджень німецьких теоретиків. На думку польського дослідника, у розвитку інтермедіальності видатну роль відіграв Дік Хіґґінс, учасник арт-руху «Флюксус», постать справді універсальна. Хмєлєцкий аналізує погляди Хіґґінса, починаючи з його першого есею «Інтермедіа» (1965). Цікаво, що Хіґґінс розрізняє artmedia та lifemedia, а саме мистецтво вважає одним із способів, за допомогою якого люди також комунікують між собою[15].

Безперечно, має рацію Хмєлєцкий, наділяючи німецьких дослідників компліментом за найцікавіші та найширше закроєні сфери теоретичної рефлексії на цю тему (О. Хансен-Льове, Й. Пех, І. Шпільман, Ю. Мюллер, Є. Шрьотер, Г. Вінклер, М. Петтерс, С. Вінтер та інші). Більшість згаданих дослідників працюють у сфері фільмознавства. Варто виокремити серед згаданих дослідників Аге Гансен-Льове, міркування якого стали імпульсом для розгортання подальших розробок у царині міжмистецьких контактів. "Інтермедіальність – це переклад (з однієї мови мистецтва на іншу) в рамках однієї культури, або об'єднання між різними елементами мистецтва в мономедійному (література, живопис та інші) чи мультимедійному (театр, кіно та інші) тек-

сті” [14, с. 292]. Щодо мономедійного тексту науковець обумовлює ліміти інтеграції у зв’язку з особливими умовами синтезу в межах медіазон.

Відзначаючи розширення рефлексії на тему інтермедіальності до неохопності, Конрад Хмєлецкий узагальнює типологію дефініювання цього поняття. Отже, інтермедіальність:

- дотична до кожної транспозиції даних змісту чи текстового сегменту з одного медіума до іншого;
- є особливою формою інтертекстуальності;
- присутня тоді, коли в межах даного медіума пробує реалізуватися естетична конвенція і/або зорові і слухові властивості якогось іншого медіума [12, с. 50].

Едвард Касперський у сферу інтермедіа включає: реляції між окремими медіа, зокрема література – кіно; трансформації, що супроводжують перехід інформації від медіа до медіа; явище поєднання медіа (злиття, інтеракція, вклеювання в себе) [4, с. 81].

Саме взаємодія мистецтв лежить в основі терміна “інтермедіальність’, яким оперує Н. Тишуніна: ‘інтермедіальність – це смислова взаємодія різних видів мистецтв в єдиному художньому цілому, а також взаємодія наукового і художнього дискурсів в мистецтві ХХ століття” [9, с. 153]. Дослідниця актуалізує вузьке й широке значення терміна: у вузькому значенні інтермедіальність – “це особливий тип внутрітекстових зв’язків в художньому творі, заснований на взаємодії художніх кодів різних видів мистецтв”, а в ширшому значенні “це створення цілісного поліхудожнього простору в системі культури (чи створення художньої “метамови” культури)». Крім того, Н. Тішуніна визначає інтермедіальність як “специфічну форму діалогу культур, яка здійснюється за посередністю взаємодії художніх референцій” [9, с. 153].Як бачимо, дослідниця фактично екстраполює принципи інтертекстуальності на нове поняття.

Отже, під інтермедіальністю розуміють один із видів інтертекстуального структурування твору, особливу форму інтертекстуальності, при якій художнє багатоголосся визначається наявністю таких міжтекстових зв’язків, коли “текстом” стає інший вид мистецтва. Зазначимо, що кореляція понять “інтермедіальність” та “інтертекстуальність” ставала предметом осмислення в різних дослідників. Так, інтертекстуальне походження інтермедіальності обстоювали Івон Шпільман і Карл Прюм. Зокрема, І. Шпільман розглядає інтермедіальність як модель діалогічну й модель трансформаційну [18, с. 167]. Зазначимо, що теорія інтертекстуальності була запрограмована й на дослідження взаємодії текстів різних видів мистецтв, адже вже у концепції транстекстуальності Ж. Женетта, крім інтертекстуальності у вузькому значенні, що стосується лише взаємодій вербальних текстів, враховано ‘паратекстуаль-

ність", що передбачає відношення тексту й ілюстрації (передмови, післямови).

Юрген Мюллер, розрізняючи ці два поняття, вбачає в інтермедіальності подолання обмеження інтертекстуальності, зосередженої головним чином на вивченні суто "літературного" середовища. Таким чином, інтермедіальність є явищем міжсеміотичної інтертекстуальності: "По суті, інтермедіальність утворилась на перетині двох понятійних галузей – "інтертекстуальності" і "взаємодії мистецтв" (interart). Таке становище наділяє інтермедіальність безсумнівною перевагою: наявністю серйозного методологічного й теоретичного напрацювання" [16, с. 141]. На нашу думку, аргументи дослідників, які вважають інтермедіальність розвитком власне інтертекстуальності, цілком переконливі і з ними варто погодитися.

Ірина Борисова розрізняє типологічну й поетологічну інтермедіальність. У першому випадку метою є структурування міжмистецьких зв'язків [1]. Варто зауважити, що в останні десятиліття сформувалися різні класифікації й типології.

Так, у типології Анастасії Хамінової інтермедіальність, як і синтез мистецтв, зараховані до внутрікомпозиційних компонент взаємодії мистецтв, трансмедіальність і транспозиція – до позакомпозиційних. Інтермедіальність, своєю чергою, складається з референції (тематизації) (наприклад, образи художників у літературному творі) та трансформації: моделювання матеріальної фактури, проекція формотворчих принципів та інкорпорації [10, с. 377].

Алєксєй Тімашков вирізняє структуральний підхід, що визначає розуміння інтермедіальності як певної структури взаємодії медіа та формальний, що акцентує увагу на формальних явищах таких взаємодій [6, с. 9]. Крім того, російський дослідник реферує чотири типи інтермедіальності в культурсеміотичному аспекті (за Й. Шрьотером):

- як синтез медій, результатом якого стає виникнення певної єдності (Gesameltkunstwerk) (Д. Хіґґінс);

- трансмедіальна інтермедіальність (наприклад, втілення одного й того ж сюжету засобами різних мистецтв) (І. Печ, С. Четмен, І. Шпільман);

- трансформаційна інтермедіальність («Тут мова йде про репрезентацію одного медіума іншим, і така репрезентація передбачає переклад з однієї знакової системи в іншу, своєрідну трансформацію інформації при переході в інший медіум» (Ф. Хейуорд, С. Вінтер));

- онтологічна інтермедіальність (Ю. Мюллер, М. Ветцель, Н. Кероллл) передбачає наявність певних загальних і відмінних рис у різних медіа, наприклад, музичності поезії чи театральної драми, обумовлених властивостями цих медій і свідчить про їх системний характер [6, с. 10].

На наш погляд, окремі позиції цієї класифікації не є чітко розмежованими. Наприклад, трансмедіальна та трансформаційна інтермедіа-

льності, по суті, суголосні, адже будь-яке втілення одного й того ж сюжету засобами різних мистецтв передбачає переклад з однієї знакової системи в іншу. Разом з тим, типологія дає імпульси для інтерпретації інтермедіальності художнього мислення універсалістів. Так, одне й те саме враження митця може бути відтвореним і в живописі, і в літературі (до прикладу, Італія у малярській творчості й поезії Святослава Гординського чи Константинополь в акварелях і мемуарах Олекси Грищенка), тобто йдеться про трансмедіацію. А сама професія режисера, скажімо, бачиться заснованою на онтологічній інтермедіальності.

Для нас важливим є акцент російського вченого на інтермедіальності як індивідуальному прагненні автора художнього твору, як авторській стратегії. За такого підходу має значення власне "план стилю", що визначається індивідуальністю автора і його особистим досвідом [6, с. 11]. "Особистість автора є важливим фактором. При виборі авторів слід враховувати їх ситуацію: художні спеціальності, інтереси, програмові заяви, особливості біографії", – стверджує Алєксєй Тімашков [6, с. 12]. Його власне дослідження вибудоване на постатях європейських універсалістів рубежу XIX-XX століть (О. Бердслі, Е. Шиле, К. Малевич).

Безперечно, постановка питання про інтермедіальність як про авторську стратегію актуалізує аспекти когнітивістики, адже так чи інакше основою нової художньої практики стає досвід іншої творчої галузі, що зумовлює й своєрідну концептуальну метафорику. Крім того, проблеми мистецьких контактів у різних видах розглядаються в контексті науки про медіа. Власне в такому ключі бачиться запропоноване Ларсом Елестрьомом розмежування репрезентації й трансмедіації. На основі трансмедіації дослідник вирізняє чотири форми медіа: матеріальну, сенсорну, часопросторову, семіотичну [2, с. 27]. Поширення семіотичної проекції на всі види інтермедіальних відношень удосконалило типологію інтермедіального дискурсу. Найґрунтовнішою літературно-музичною класифікацією вважається класифікація С.П. Шера, літературно-живописною – А. Гансен-Льове. Як бачимо, у межах інтермедіальної компаративістики та поза нею існує чимало найрізноманітніших класифікацій, автори яких намагаються якнайточніше описати міжмистецькі переплетення. Разом з тим, універсальної класифікації інтермедіальних типів не існує. Кожен дослідник стоїть перед необхідністю вироблення власного термінологічного апарату і методологічних принципів у рамках різних наукових напрямків.

Завершуючи цей термінологічний екскурс, варто ще раз наголосити на рекомендаціях Ульріха Вайсштайна щодо адекватної постановки проблеми в міжвидових дослідженнях, коли "… звичайним адептам порівняльного мистецтвознавства, навіть ризикуючи бути сприйнятими у принизливій ролі носіїв мантії, треба завжди намагатися рухатись виважено від малого до великого і від конкретного до загального" [2,

с. 385]. Дослідження літературної творчості митців-універсалістів, здійснене в інтермедіальних теоретико-методологічних параметрах, сподіваємось, стане тим "малим", що допоможе висвітлити "велике" – специфіку української культури у взаємозв'язках літератури й візуальних мистецтв.

Література

1. Борисова И.Е. Интермедиальный аспект взаимодействия музыки и литературы в русском романтизме: автореф. дис. … канд. наук. Культурология. 24.00.01 / И.Е. Борисова. – СПб., 1999. – 16 с.
2. Вайсштайн У. Порівняння літератури з іншими видами мистецтва: сучасні тенденції та напрями дослідження в літературознавчій теорії і методології / Ульріх Вайсштайн; За заг. ред. Дмитра Наливайка // Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи. Антологія. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. – С. 372-410.
3. Еллерстрьом Л. Теоретичний підхід до медіа трансформацій / Ларс Еллерстрьом; Науковий проект, загальна ред. Л. Грицик // Захід – Схід: основні тенденції розвитку сучасного порівняльного літературознавства: [антологія]. – Донецьк: ЛАНДОН ХХІ, 2012. – С. 24-30.
4. Касперський Е. Літературознавча компаративістика та діалог / Е. Касперський; Науковий проект, загальна редакція Л. Грицик // Захід – Схід: основні тенденції розвитку сучасного порівняльного літературознавства: [антологія]. – Донецьк: ЛАНДОН ХХІ, 2012. – С. 66-93.
5. Маклюэн Г.М. Понимание медиа: внешние расширения человека / Г.М. Маклюэн. – М.; Жуковский: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2003. – 464 с.
6. Тимашков А.Ю. Интермедиальность как авторская стратегия в европейской художественной культуре рубежа XIX-XX веков: автореф. дис. на соиск. уч. ст. канд. Искусствоведения / А.Ю. Тимашков. – СПб., 2012. – 24 с.
7. Тимашков А.Ю. К истории понятия интермедиальности в российской и зарубежной науке / А.Ю. Тимашков // Žmogusir žodis, issue: Literatūrologija: Mokslodarbai. Vilnius: VPUleidykla, 02, vol.9. – 2007. – С. 21-26.
8. Тишунина Н.В. Методология интермедиального анализа в свете междисциплинарных исследований / Н.В. Тишунина // Методология гуманитарного знания в перспективе XXI в. К 80-летию проф. М.С.Кагана. Материалы межд. научной конф. 18 мая 2001 г. Санкт-Петербург. Серия «Symposium». – Вып.№12. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество. – 2001. – С. 149-154.
9. Тишунина Н.В. Западноевропейский символизм и проблема взаимодействия искусств: Опыт интермедиального анализа / Н.В.Тишунина. – СПб.: Изд. РГПУ им. А. И. Герцена, 1998. – 160 с.
10. Хаминова А.А. Теория интермедиальности: проблемы и перспективы / А.А.Хаминова // Мова і культура. – 2012. – Вип.15. – Т.7. – С. 373-379.

11. Хаминова А.А. Теория интермедиальности в контексте современной гуманитарной науки / А.А. Хаминова, Н.Н. Зильберман // Вестник Томского государственного университета. – 2014. – №389. – С. 38-45.
12. Chmielecki K. Estetyka intermedialności / Konrad Chmielecki. – Wydawnictwo Rabid, Kraków 2008. – 275 s.
13. Chmielecki K. Intermedialność jako fenomen ponowoczesnej kultury / Konrad Chmielecki //Kultura Współczesna. – 2007, nr 2(52). – S. 118-137.
14. Hansen-Löve A.A. Intermedialität und Intertextualität. Probleme der Korrelation von Wort- und Bildkunst – Am Beispiel der russischen Moderne / A.A. Hansen-Löve // Dialog der Texte. Hamburger Kolloquium zur Intertextualität / Hg. von W.Schmid und W.D.Stempel (Wiener Slawist. Almanach, Sonderb. 11). – Wien, 1983. – S. 291-360.
15. Higgins Dick. Statement of intermedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.artpool.hu/Fluxus/Higgins/intermedia2.html
16. Muller J.E. Intermedialność jako prowokacja nauki o mediach / Jurgen E. Muller// Współczesna niemiecka myśl filmowa. Od projektora do komputera. Antologia. Redakcja: Andrzej Gwóźdź, Sław Krzemień-Ojak, Trans Humana, Białystok, 1998. – S. 129-156.
17. Rajewsky I.O. Intermediality, Intertextuality, and Remediation: A Literary Perspective on Intermediality / I.O. Rajewsky // Intermédialités. – Québec, 2005. – №6. – (Autumne). – P. 43-64.
18. Spielmann Y. Klocki do teorii intermedialności obrazu / Y. Spielmann // Współczesna niemiecka myśl filmowa. Od projektora do komputera. Antologia. Redakcja: Andrzej Gwóźdź, Sław Krzemień-Ojak, Trans Humana, Białystok, 1998. – S. 157-180.

Стаття надійшла до редакційної колегії 1.03.2018 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором ***Хоробом С. І.***

INTERMEDIALITY: TERM, CONCEPTION, METHODOLOGY

N. D. Mocherniuk
PreCarpathians National University by Vasyl Stefanyk;
department of Ukrainian literatureof Institute of philology;
76000, Ivano-Frankivs'k, st. Shevchenko, 57;
ph. +380 (342) 59-60-74; e-mail: mocher.n@gmail.com

In the article the specific features of the literary term «intermediality» that is widely used by the Ukrainian scholars have been examined.The author has paid attention to the essentials of its function and the adequacy of using it in particular cases.The origin of the term has been traced.The specific natureof artist-writer's work analysis in intermediality methodology context has been pointed out in the paper.The range of terms which help to explain the problematic matters of the literature and arts interactions have been established.

Key words*: intermediality, intermedia, intertextuality, synthesis of art, literature and fine arts interactions, artist-writer.*